

Tefsîrû'l-Menâr'da Kıraatlere Yaklaşım

İbrahim Şimşek

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı

İbrahimsimsk38@gmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0009-0008-3345-8591>

Özet

Kıraatler, Kur'ân'ın anlaşılmasında en önemli etkenlerden birisidir. Kıraat konusu tefsir ilminin önemli konularından biri haline gelmiştir. Bu nedenle tefsir kitaplarında müfessirlerin önem verdiği, değerlendirmeye aldığı konulardan birisi de kıraatler olmuştur. Kur'ân'ın anlaşılması için kaleme alınan tefsirlerden birisi olan Tefsîrû'l-Menâr; kısa, öz, anlaşılır ve çokça istifade edilen bir eserdir. Tefsîrû'l-Menâr tefsiri aynı zamanda âyetler anlaşılmaya çalışırken kıraatlerin de incelendiği, farklı şekillerde ele alındığı önemli bir tefsir eseridir. Tefsîrû'l-Menâr'da kıraatleri tercih konusunda önem verme ve kıraatleri tercihinde Kur'an'ın üslup bütünlüğüne uygunluğunu da esas alınmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Tefsîrû'l-Menâr tefsirinin kıraatler açısından incelenmesi, kıraat ve tefsir ilimleri açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kıraat, Menâr, Abduh, Reşîd Rızâ

Approach To Tafsîrû'l Menâr Kıraats

Abstract

The recitations (kıraat) are one of the most important factors in understanding the Qur'an. The subject of recitations has become one of the important topics of the science of interpretation (tafsir). Therefore, recitations are one of the topics that commentators emphasize and evaluate in tefsir books. Tefsîrû'l-Menâr, one of the tefsirs written for understanding the Qur'an, is a concise, clear, and widely used work. Tefsîrû'l-Menâr tefsir also examines the recitations while trying to understand the verses, and it is an important tefsir work in which the recitations are approached in different ways. In Tefsîrû'l-Menâr, importance is given to the preference of recitations and the conformity of the recitations to the stylistic integrity of the Qur'an. For these and similar reasons, the examination of recitations in the tefsir of Tefsîrû'l-Menâr is important in terms of recitations and the science of tafsir.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Recitations, Tafsiru'l-Menâr, Rashid Ridâ

Giriş

Kur'ân-ı anlamak, mesajlarını doğru okumak; Kur'ân ilimlerini iyi bilmek ve öğrenmekle başlamaktadır. Kur'ân'ın anlaşılmasına kimi zaman katkı sunacak hususlardan birisidir. Kur'ân'ın süsü konumunda olan kıraatin konusu daha ilk günlerden önem kazanmaya başlamıştır. Kur'ân'ın Arapça inmesi, Arap dilinin tam olarak sistemli hale gelmemesi, harflerin noktalama ve hareke gibi temel unsurlarının eksikliği, lehçe farklılıkları ve yabancıların Müslüman olması gibi etkenler kıraat ilmini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle kıraat ve tefsir ilmi; bu gibi durumları tespit etmek, farklılıkları ortaya çıkarmak, eksiklikleri gidermek ve doğru kıraatleri belirlemek için çalışmalar yapmıştır. Peygamber döneminde verilen yedi harf ruhsatı ile birlikte ortaya çıkmış olan kıraat farklılıkları tefsir kitaplarında da çokça yer almış ve tefsir ilmi için de önemli bir yer teşkil etmiştir. İslamî ilimler içerisinde, özellikle tefsir ilmi açısından, tefsir-kıraat ilişkisi içerisinde yapılan çalışmalar kıraatlerin âyetlere kattığı zenginlik açısından önemlidir. Kıraat, Kur'ân âyetlerinin günümüze kadar vahyedildiği şekilde gelmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca kıraatlerin yol açtığı Kur'ân âyetlerinin farklı lafızlar ile okunması meselesi, âyetlerin tefsirinde çok önemli bir yere sahiptir. Kıraat konusuna önem veren tefsir eserlerden biri, Tefsîrü'l-Menâr'dır. Kıraat ilmine önem vermesi ve günümüze göre yorumlanması gibi nedenlerden dolayı Tefsîrü'l-Menâr'daki kıraat vecihlerinin araştırılmasına bu çalışmada karar verilmiştir. Tefsîrü'l-Menâr'da, kıraat ile ilgili çok sayıda kıraat vecihleri olduğu anlaşılmıştır. Bu vecihlerin lügat, belagat, tecvid, lehçe, hazif, dil bilgisi örneklerinden olmakla birlikte az da olsa şâz kıraat örnekleri olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen verilere göre Tefsîrü'l-Menâr'daki kıraatlere yaklaşım örnekleri tespit edilmiştir.

Kıraat kelimesinin sözlük anlamı: okumak, tilavet etmek, telâffuz etmek, sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma (el-Cevherî, 1999: 1/65; İbn Manzûr, 1990: 1/128; ez-Zebîdî, 1994: 1/218; Âsım Efendi, 1887: 1/80; Birışık, 2002: 25/426) ve bir araya getirerek okumak (Kurtubî, ts., 19/106) manasına gelen isimdir. Kıraat, Kur'ân kelimesi ile aynı kökten (İbn Manzûr, 1990: 129); Çanga, 2010: 385; Dimyâtî, 2007:6) gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i telaffuz etme usullerinden biridir. İmamlardan birinin, rivayetlerin ittifakı ve tarîklerle diğer imamlardan farklı bir okuyuş edinmesidir. Bu farklılık ister harflerin telaffuzunda ister harflerin biçiminde olsun aynıdır. (Zürkânî, 1998:410) İbnü'l-Cezerî kıraat ilmini, "Kur'ân lafızlarının eda keyfiyetini bu lafızlardaki ihtilafları ravilerine nispet ederek kıraat etme biçimi",

(İbn Cezerî, 1931:3) Kur'ân ilimleri açısından kıraat, Kur'ân'ın kelimelerinin okunuşlarındaki keyfiyet ve ihtilafların yer aldığı bir ilimdir. (el-İsbehânî, 1986: 606; el-Hüseynî, 1253:289).

1.1. Nahiv Kıraat Vecihleri

Tefsîrû'l-Menâr'da, kıraat vecihleri önemli bir yer tutmaktadır. Kıraat açısından zengin bir kaynak olan bu eserde nahiv, belagat, tecvid ve lehçe kıraat vecihlerinin çok sayıda örnekleri bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında kıraatlerin içerikleri belirlenip alt başlıklar halinde veriler, analiz edilecektir.

Konun temel kavramlarından kıraat kelimesinin sözlük anlamı: “okumak, toplanmak, birleştirmek, telaffuz etmek, ulaştırmak (İbn Manzûr, 1999: 3/228; el-Fîrûzâbâdî, 1987:62) gibi manalara gelir. Kıraat'in ıstılah mânâsı: “kıraat imamlarından birinin tarik ve rivâyeti aynı olmakla Kur'ân kelimelerini kendine özgü olarak diğer kıraat imamlarından bazı bölümleri farklı bir şekilde okunmasına denir. (Zürkânî, 1988:1/422) Diğer bir tanımda: Kıraat; hazf, fasl, ibdâl, vasl vb. konularda duymaya dayalı olarak Allah'ın kitabını nakledenlerin, aralarındaki ittifak ve ihtilaf hususlarını bilmeye yarayan ilimdir. (ed-Dimyâtî, 2007:5) Tefsîrû'l-Menâr'da ağırlıklı olarak ele alınan kıraat vecihleri arasında dil bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca Tefsîrû'l-Menâr'da dikkat edilen husus kıraat farklıları ele alınmış, Reşîd Rızâ kıraatleri ve nakleden kıraat imam ve ravisini de nakletmiştir.

Örnek 1:

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ

Böylece, müşriklerin çoğuna çocuklarını öldürmeleri gösterdi! (Kur'ân'ı Kerim: 6/137).

Bu bölümde kıraatlerin nahiv yönünden örneklerine yer verilecektir. Reşîd Rızâ tarafından bu âyette “Zuyyine” kelimesinin kıraatine yönelik değerlendirme yapılmıştır. Kıraat imamı İbn Âmir, “زَيْنَ” fiilini meçhul fiil olarak “زَيْنَ” diye okumuştur. Bundan dolayı “قَتَلَ” kelimesi “قَتَلَ” kelimesi merfu olarak, “evlâd” kelimesi “katlu” fiilinin mefulü olarak mansuptur. “شُرَكَاءَهُمْ” kelimesi de katl kelimesinin mefulü ileyhi olarak mecrurdur. (Rızâ, 1947: 8/125). Reşîd Rızâ, bu âyetin kıraat vecihlerini izah ettikten sonra kelimelerin fiil durumu, harekeleri ve nahiv konusunu ele aldığı görülmektedir.

Örnek 2:

لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ

Ne anne bir anne ne bir baba çocuğu yüzünden zarar görmesin. (Kur'ân'ı Kerim: 2/233).

Reşîd Rızâ bu âyette “لَا تُضَارَّ” kelimesi üzerine değerlendirme yapmıştır. Kıraat imamlarından Ya'küb, İbn Kesîr, “لَا تُكَلِّفُ” kelimesine bakarak “لَا تُضَارَّ” dammeli olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları “لَا تُضَارَّ” fethalı olarak okumuşlardır. Bu okumaların ikisi de lügat açısından

doğrudur. Dammeli okuyuşta lafız olarak haber, fethalı ile okurken zarar vermektan nehiy anlamında. (Rızâ, 1947: 2/413). kullanıldığını ifade etmiştir.

Örnek 3:

قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا

Ya savaşmanız gerekir de savaşmaktan geri durursanız!... (Kur'an'ı Kerim: 2/246).

Tefsîrü'l-Menâr'da kıraat açısından değerlendirilen kelimelerden birisi “عَسَيْتُمْ” kelimesidir. Bu âyetteki “عَسَيْتُمْ” kelimesini kıraat imamlarından Nâfi, “س” harfini kesreli olarak “عَسَيْتُمْ” şeklinde okumuştur. Ancak bu kıraat meşhur olmayan kıraat şeklidir. Diğer kıraat imamları âyetteki gibi “عَسَيْتُمْ” şeklinde okumuşlardır. Reşîd Rızâ, bu kıraat şekli meşhur kıraat. (Rızâ, 1947: 2/475). olduğunu söylemiştir.

Örnek 4:

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاصِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ

Aranızda alıp vererek bitirdiğiniz ticaret olması müstesna, borcu yazmanızda bir sakınca yoktur. (Kur'an'ı Kerim: 2/282).

Kıraat imamlarından Âsım “تِجَارَةً” kelimesine fethalı, diğer kıraat imamları dammeli olarak “تِجَارَةً” diye okumuşlardır. İki durumda da kelimenin irabı malumdur. Tercih edilen görüşe göre istisna yazılıştan kaynaklandığını. (Rızâ, 1947: 3/127). belirtmiştir.

Örnek 5:

أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا

Allah'ın dininden başka din mi arıyorlar! Halbuki göklerde ve yerdeki her şey ona teslim olmuşlardır. (Kur'an'ı Kerim: 3/83).

Kıraat imamlarından Hafs, “أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ” cümlesindeki “يَبْعُونَ” kelimesini “y” harfiyle şeklinde okumuştur. Hafs dışındaki kıraat imamları “t” harfiyle “تَبْعُونَ” muhatap kipiyle okumuşlardır. Âyetin başında bulunan ve soru edatı olan “e” istifham hemzesi olup inkâr anlamı da bulunmaktadır. Reşîd Rızâ, inkâr anlamı olmasından dolayı buradaki hem istifham-ı inkâr olduğunu, bu nedenle mahzûf yani lafzen âyette yer almayan bir fiilin başında geldiğini (Rızâ, 1947: 3/354) ifade etmiştir.

Örnek 6:

وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ

Allah'ın lanet ettiği, gazabına uğrattığı, onlardan bir kısmı maymun, domuz çevirmiştir. Bazıları da tâguta kulluk etmektedirler. (Kur'an'ı Kerim: 5/60).

Reşîd Rızâ bu âyetdeki “عَبَدَ الطَّاغُوتِ” kelimesinde yedi mütevâtir kıraat arasında yer alan iki kıraat ve birçok şâz kıraat bulunduğunu söylemiştir. Kıraat imamlarının çoğu bu kelimeyi mazi fiil olarak ve birçok şâz kıraat bulunduğunu söylemiştir. Kıraat imamlarının çoğu bu kelimeyi mazi fiil olarak “عَبَدَ” diye “الطَّاغُوتِ” kelimesini de fethalı olarak fiilin mefulü olarak okumuşlardır. Kıraat imamı Hamza “عَبَدَ” kelimesini dammeli olarak, “الطَّاغُوتِ” kelimesini izafet halinde kesreli olarak okumuştur. (Rızâ, 1947: 6/449)

Tefsîrû'l-Menâr tefsirinde dilbilgisi açısından birçok kıraat vecihleri bulunmaktadır. Bu vecihler kelimenin fiil yapısı, kelimenin harekesi, edat çeşitleri, harflerin telaffuzu, kelime irabları, cümle yapısına göre gaib-mütekkelim sigalarının durumu, kelime mansub, merfu, mecrur okunduğunda kıraat farklılığından ortaya çıkan irab vecihlerini açıklayıp âyetin manası ifade etmiştir. Ayrıca kıraat farklılıklarını zikrettikten sonra kıraatteki râvi isimlerini söyleyip tercih ettiği kıraati açıkladığı görülmüştür.

1.2. Hazf, Takdim ve Tehir

Hazf, sözlük anlamı olarak, düşürmek, kaldırmak, koparmak gibi anlamlara gelir. Hazfın ıstılah anlamı: Kelimede yer alan harfin eksiltilmesi veya okunmamasına denir. (Rızâ, 1947: 9/39) Kıraat konusunda hazf, kelimedden bir harfin eksiltilmesidir. İncelemesi yapılan Tefsîrû'l-Menâr'da hazf kıraat vecihleri çok sayıda bulunmaktadır. Tefsirdeki kıraatlerin bazı örnekleri farklı konularda ön plana çıktığı o konu içerisinde verilmiştir. Bu konuyla ilgili örnekler şunlardır.

Örnek 1:

تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

Onlara karşı hem kötülük hem düşmanlıkta arka çıkıyorsunuz. (Kur'ân'ı Kerim: 2/85).

Âyetteki “تَظَاهَرُونَ” ifadesini kıraat imamlarından Hamza, Kisâî ve Âsım telaffuzu kolay olsun diye tahfif yani hafzederek okumuşlardır. (Rızâ, 1947: 3/373)

Örnek 2:

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ

Sihirbazlar Firavun'a geldiler; “Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır” dediler. (Kur'ân'ı Kerim: 7/113).

Kıraat imamlarından Nâfi, İbn Kesîr, Âsım, “إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا” cümlesini tek hemze ile okumuşlardır. Bundan dolayı Arap dilinde soru edatı olan hemze hazif yapılmıştır. Reşîd Rızâ, bu şekilde düşünüldüğünde bu tercih İbn Âmir kıraatine de uygun olduğunu açıklamıştır. (Rızâ, 1947: 9/125)

Örnek 3:

حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

“Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrâiloğullarını benimle birlikte serbest bırak.” (Kur'ân'ı Kerim: 7/105).

Cumhur imamları âyette geçen cümleyi “حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ” bu şekilde okumuşlardır. Bu cümledeki “حَقِيقٌ” kelimesinin, meşhur kullanımından farklı kullanımı vardır. Bu kelimeyi “عَلَى” harf-i cerri ile kullanımı nakledilmemiştir. “عَلَى” harf-i cerri “ب” harf-i cerri anlamında da kullanılmaktadır. Son kıraat şekline göre hafzedilmiş olan harf-i cerri “ب” harfidir. “أَنْ” ve “أَنَّ” den önce harf-i cerrin hafzedilmiş olması dil bilgisi kurallarına göre de uygundur. (Rızâ, 1947: 9/40)

Örnek 4:

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَانِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا

Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. (Kur’ân’ı Kerim: 4/45).

Bu âyetteki “وَكَفَى بِاللَّهِ” cümlesi için bazı dil bilimciler Allah lafzından önce gelen “ba” harf-i cerrinin zaid olduğunu ve âyetin “كَفَى بِاللَّهِ” şeklinde olmasını söylemişlerdir. Bazı dil bilimciler de bu cümlede failin hazf edildiğini, “ba” harf-i cerrinin asli olduğunu söylemişlerdir. Reşîd Rızâ, kelimenin irabı nasıl olursa olsun “ba” harfi olduğunda ve olmadığındaki anlamın farklı olduğunu ifade etmiştir. “كَفَى” fiili harf-i cerle ilişkili olup bu fiilin faili bulunmamaktadır. (Rızâ, 1947: 5/138).

Örnek 5:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا

Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilirsiniz diye ona menziller belirleyen O’dur. (Kur’ân’ı Kerim: 10/5).

Kıraat imamı İbn Kesîr, âyetteki “ضِيَاءً” kelimesinin son harfini bir öncekine takdim edip, tehir ederek “ضِيَاءً” şeklinde okumuştur. Kamus ve şerhinde müellif “Zav”ın nur anlamına geldiğini söylemiştir. Lügatçilere göre nur ile zav aynı anlama gelmektedir. (Rızâ, 1947: 11/301) Tefsîrû’l-Menâr’da öne çıkan vecihlerinden birisi de hazf, takdim ve tehir örnekleridir. Kıraat vecihlerine bakıldığında kıraatin kolaylaştırılması, harflerin telaffuzunu kolaylaştırma, harf-i cer gibi etkenlerin öne çıktığı görülmektedir.

1.3. Müzekker ve Müennes

Çalışmada değerlendirmeye alınan konulardan birisi müzekker ve müennes kıraat örnekleridir. Arapçada kelimeler, varlıkların özelliğine göre müennes ve müzekker olarak isimlendirilmiştir. Kelime varlığın türüne göre erkek ise müzekker dişil ise müennes olmaktadır. Bu hem dil hem ses yönünden önemli bir detaydır. Tefsîrû’l-Menâr’da da müzekker ve müennes örneklerinin olduğu âyetlerde fiil ya da isim kelimelerinin kıraat vecihlerini açıklamıştır. Bu konuyla ilgili örnekler:

Örnek 1:

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

“Dediler ki: Hayvanların karnındaki yavru canlı doğarsa sadece erkekler faydalanabilir kadınlara haram olur. Bu hayvan ölü doğarsa o zaman herkes ortak olur.” (Kur’ân’ı Kerim: 6/139).

Kıraat imamlarından İbn Âmir, âyette geçen “وَإِنْ يَكُنْ” fiilini “وَإِنْ تَكُنْ” “te” harfiyle, “مَيِّتَةً” kelimesini de “مَيِّتَةً” ötreli okumuştur. İbn Kesîr, “يَكُنْ” fiili “ye” harfiyle ve “مَيِّتَةً” ötreli, Ebû Bekir Âsım’dan rivayetle fiili “يَكُنْ” kelimeyi “مَيِّتَةً” şeklinde okumuştur. Birinci kıraatte haberi müennes olduğundan dolayı fiilin “تَكُنْ” olarak müennes olmasından başka değişiklik yoktur. İbn Kesîr’in kıraatinde haber hazif edilmiştir. Fiilin müzekker olması, “مَيِّتَةً” kelimesinin müzekker olan “meyyît” anlamında olmasındandır. Kıraat imamları Âsım’ın kıraatını tercih etmişlerdir. (Rızâ, 1947: 8/129)

Örnek 2:

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ

Rabbimiz Allah’a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik demekten başka bir yolları kalmayacaktır. (Kur’ân’ı Kerim: 6/23).

Kıraat imamlarından İbn Âmir, Hafs, İbn Kesîr, âyetteki “لَمْ تَكُنْ” şeklinde, Ebû Amr, Nâfi, Şube ise “لَمْ يَكُنْ فِتْنَتَهُمْ” diye okumuştur. Bunların dışında kalan kıraat imamları “لَمْ يَكُنْ فِتْنَتَهُمْ” şeklinde okumuştur. Anlam açısından bakıldığında kıraat açısından bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kıraatlerin bazılarında “تَكُنْ” fiilinin ismi kendinden önce, bazılarında da sonra gelmiştir. Bazı kıraat imamlarının bu fiili müzekker bazıları da müennes olarak okumuşlardır. Arapça açısından bu kıraatlerin tümü sahih olmaktadır. (Rızâ, 1947: 7/345).

Örnek 3:

فَإِذَا بَرَّرُوا مِنَ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ

Yanında sana itaat ederiz derler. Fakat yanından ayrıldıktan sonra içlerinden bazıları gecenin karanlığında, senin söylediklerinin aksini uydururlar. (Kur’ân’ı Kerim: 4/85).

Reşîd Rızâ, kıraat imamlarının “بَيَّتَ” kelimesinin müzekker olduğu konusunda ittifak halinde olduklarını söylemiştir. Kelimede müenneslik “ة” ile “بَيِّتَةً” şeklinde söylenmediğini ifade etmişlerdir. Bunun nedenini de “taife” kelimesinin müennes olmaması olarak söylemişlerdir.

Örnek 4:

بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

Göklerin ve yerin yaratıcısıdır o. Allah, bir işin olmasını dilediğinde, sadece “ol” de hemen oluverir. (Kur’ân’ı Kerim: 2/117).

Reşîd Rızâ, bu âyetin tefsirinde: Cumhur uleması “فَيَكُونُ” kelimesini nun harfinin ötre harakesi ile “يَكُونُ” diye okumuşlardır. Çünkü cumhur kelimenin başına “فهو يكون كما أراد” bir “فهو” kelimesini tercih etmişlerdir. Bu şekilde kıraat edildiğinde “Allah’ın dilediği gibi olur.” şeklinde anlamı olduğunu söylemiştir. Kıraat imamlarından İbn Âmir bu kelimedeki “nun” harfini “فَيَكُونُ” fethalı yani üstün harekeyle okumuştur. İbn Âmir, bu kelimenin geçtiği Âlî İmran ve En’âm suresinde ötreli okumuştur. İbn Âmir’in bu ifadeyi fethalı olarak okuma nedeni, emir fiilin “fe” harfiyle olan cevabı mansup yani ötreli okunmasıdır. (Rızâ, 1947: 1/361).

Örnek 5:

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

Zalimler azaba uğrayacaklarını, tüm gücün Allah'ta olduğunu ve Allah'ın azabının şiddetini bilselerdi! (Kur'ân'ı Kerim: 2/165).

Reşîd Rızâ bu âyette geçen “وَلَوْ يَرَى” ifadesini kıraat imamlarından İbn Âmir, Nâfi, Yâkub; “وَلَوْ” fiil “te” harfiyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları bu ifadeyi “وَلَوْ يَرَى” “ye” harfiyle okumuşlardır. Kıraat imamlarından Yâkub, “وَلَوْ” ifadesini gizli bir fiil olduğunu varsayarak ya da buranın başlangıç cümlesi olduğunu düşünerek her iki yerde de “وَلَوْ” elif harfini kesreli okumuştur. (Rızâ, 1947: 2/75) Bu okuyuşta muhatabı belli olan failin gaib olmasına etki ederek kıraatın nahiv açısından önemini göstermektedir.

Örnek 6:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Kim Allah'a manevi olarak borç verirse Allah bu borcu ona fazlasıyla öder. (Kur'ân'ı Kerim: 2/245).

Kıraat İmamlarından Kisaî, Nâfi, Ebû Amr bu âyette geçen “فَيُضَاعِفَهُ” kelimesinin sonuna “he” harfi getirerek ötreli okunmasını takdir etmişlerdir. Bu kelimenin başında “fe” harfi ekleyerek aslının “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde olduğunu söylemişlerdir. İmam Âsım burayı üstünlü okumuştur. Âsım'ın burayı bu şekilde okumasının gerekçesi, nahiv kurallarına göre istifham/soru kalında gelmesinden dolayıdır. İbn Kesîr şeddeli ve ötreli olarak “فَيُضَاعِفُهُ” okumuşlardır. İbn Âmir, İbn Ya'kûb da nasp olarak okumuşlardır. Şeddeli okumada tekrar ve çokluğa işaret vardır. Aynı âyette geçen “يَبْصُطُ” kelimesindeki “س” harfini kıraat imamlarından Bezzî, Kisaî, Nâfi, Ebû Bekir “ص” harfiyle okumuşlardır. Bu şekilde okuma dilin kullanım özelliğinden kaynaklanmaktadır. Burada “س” harfinin “ط” harfine yakınlığıyla tefhim yani kalınarak okunmaktadır. (Rızâ, 1947: 2/464).

Örnek 7:

بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

Onlar size saldırırsa Rabbiniz size beş bin nişanlı meleklerle yardım eder. (Kur'ân'ı Kerim: 3/125).

Reşîd Rızâ, kıraat imamlarından Yâkub, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım; kelimeyi “مُسَوِّمِينَ” diğerleri de “مُسَوِّمِينَ” şeklinde okuduklarını söylemiştir. Bu okuma şekline “مُسَوِّمِينَ” sonra bu kelime; “سومه” /وسوم الخيل/“Onu hakem kıldı”, “سومه في ماله”, “سومه/فُلَانِي سَوِّمَ فُلَانًا”, “سومه/إِشِي ONA YÜKLEDİ”, “سومه/كَاوْمِي” Bu anlamlar kıraate göre uygun düşmektedir. Âyet “مُسَوِّمِينَ” şeklinde okunduğunda “سومه/كَاوْمِي” Bu ifadeden gelmektedir. Bazı tefsirciler de bu kelimesinin “سومه/كَاوْمِي”den geldiğini söylemişlerdir. (Rızâ, 1947: 4/91).

Tefsîrü'l-Menâr'da kelimelerin yapısından kaynaklı veya dil bilgisi açısından birçok müzekker müennes kıraat vecihlerinin olduğu görülmektedir. Tefsîrü'l-Menâr'da, genelde muzari fiillerin müzekker ve müenneslik yapısının edatlarla kullanılması ve atıf yapılması, müenneslik “te”si, kelimenin müzekker müennes olması gibi kıraat vecihlerinden örnekler verilmiştir.

1.4. Belagat Kıraat Vecihleri

Belagat, Arap dili açısından önemli konulardan birisidir. Kur'ân'ın zenginliğinin biri ifade gücüdür. Arap dilinin bu güçlü yönü kıraat ilminde de önemli rol oynamaktadır. Çalışmasını yaptığımız Tafsiru'l-Menâr'da da birçok kıraat örneğinde belagat vurgusu yapılmaktadır. Bu konudaki örnekler:

Örnek 1:

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ

Azab emrimiz geldiğinde, Şuayb ve iman edenleri kurtardık. (Kur'ân'ı Kerim: 11/94).

Reşîd Rızâ'nın kıraat açısından belagat örneği verdiği âyette Medyen halkının helakıyla ilgili "لَمَّا" edatının, "و" harfiyle öncesine atıf yapıldığını söylemiştir. Benzer uygulama Hud kavmiyle ilgili âyette de benzer örnek bulunmaktadır. Ancak Lut ve Semud kavimlerinin helak olmasıyla ilgili 66 âyette atıf "و" harfiyle değil "ف" harfiyle yapılmıştır. Bunun nedeni olarak da bu âyetlerin azap uyarı, azabı hak etmeleri ve azap vakitlerinin geldiğini ifade eden cümlelerden sonra gelmesinden dolayı takibiyyeye işaret eden "ف" harfiyle atıf yapılmıştır. Hz. Hûd ve Şuayb (a.s)'ın kavimlerinin helakıyla ilgili ayetler böyle olmadığı için "و" harfiyle atıf yapılmıştır. Buradaki incelik ara vermeden takip ifade "ف" harfiyle atıf yapmak uygun görülmemiştir. (Rızâ, 1947: 7/150).

Örnek 2:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

Zararlı etkinliklerde bulunmak, küfre yardımcı olmak, müminler arasında fitne yaymak, Allah ve peygamberine karşı savaşanlara belli bir mekan olsun diye mescit yapanlar bulunmaktadır. (Kur'ân'ı Kerim: 9/107).

Âyetteki başlangıç cümlesinin haberi mahzup yapılmıştır. Bu âyetin sonraki âyete atıf yapılması mümkün gözüküyor. Hasan Basrî buradaki konunun münafıklarla ilgili ifade etmiştir. Burada en doğru "الَّذِينَ" lafzı "دَمَ" ile hususilik ifade etmesidir. Âyette bazı hususların ihtimal taşıması nedeniyle belagat müphemliği ifade edilmiştir. İbn Âmir ve Nâfi, bu âyeti "و" sız olarak "الَّذِينَ" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş Hasan Basrî'nin okuması yakın bir kıraat şeklidir. (Rızâ, 1947: 11/38).

Örnek 3:

وَأَخْرُوجُوا اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Diğerleri günahlarını itiraf etti. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştıranlardır. (Kur'ân'ı Kerim: 9/102).

Bu âyetteki "و" harfi atıf olarak cem anlamında kullanılmıştır. "ب" harfiyle atıf "و"nu kullanmak Kur'ân belagat inceliklerine örnektir. Bu Tevbe Sûresinin 18. âyetindeki "عَسَىٰ" kelimesindeki gibi yaklaştırma ve ümitlendirme anlamında kullanılır. Sonra da "لَعَلَّ", "رَجَىٰ" gibi ümit etmek için

kullanılmaktadır. (Rızâ, 1947: 11/21).

Örnek 4:

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيَرْضَوْكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ

Onlar sizi razı etmek için yemin ederler. (Kur'ân'ı Kerim: 9/62).

Reşîd Rızâ, “يُرْضَوْهُ” ifadesinin aslında “يُرْضُهُمَا” şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. Burada “يُرْضَوْهُ” denmesinde Hz. Muhammed (s.a.v)’i razı etmenin, Allah’ı razı etmekten geçtiğini ifade etmektedir. Âyette “يُرْضُهُمَا” şeklinde söyleneydi bu anlam ifade edilmezdi. Bu örnek kıraat açısından Kur'ân'ın belagat örneklerinden biri olmuştur. (Rızâ, 1947: 10/607).

Örnek 5:

أَلَنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Eğer aranızda sabırlı yüz kişi olursa onlar iki yüz kişiye karşı zafer kazanır. (Kur'ân'ı Kerim: 8/66).

Reşîd Rızâ bu âyetin kıraatleri konusunda; Nâfi, İbn Âmir, İbn Kesîr’in âyetteki “مِائَةٌ” kelimesinin fiili “يَكُنْ” kelimesini, “مِائَةٌ” lafzının müennes olmasından dolayı “تَكُنْ” te harfiyle okumuştur. Ebû Amr ve Ya’kûb, diğer âyetteki “يَكُنْ” kelimesini onlar gibi okumuşlardır. “عَشْرُونَ صَابِرُونَ” fiili “يَكُنْ” kelimeni müzekker olarak okumuşlardır. Fail cemî müzekker olup müzekker bir sıfatla “صَابِرُونَ” sıfat yapmışlardır. Âyetteki belagat, Müminlerin savaşta kâfirlere üstün yapılmasındaki amaç, inananların sabırlı, inançsızların sabırsız olmalarından dolayıdır. (Rızâ, 1947: 10/94).

Örnek 6:

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ

Bazı kavimleri gece uykuda bazılarını da gündüz vakti helak ettik. (Kur'ân'ı Kerim: 7/4).

Reşîd Rızâ “أَوْ هُمْ قَائِلُونَ” ifadesinin hal cümlesi olup vâv-1 hâliye hazif edilmiştir. Vâv-1 hâliye ile atıf vav'ının yan yana bulması dil açısından ağır gelmektedir. Bu ifadenin aslı “أَوْ هُمْ قَائِلُونَ” şeklindedir. Buradaki müfret kelime belagat ve kıraat açısından önemli bir kelimedir. (Rızâ, 1947: 8/311).

Belagat açısından bakıldığında kıraat vecihlerinde edatlar, atıf harfleri, harfi cerler ve fiil türlerinin olduğu görülmektedir. Arapça dil zenginliği bakımından birçok unsuru içerisinde bulundurmaktadır. Arapçanın dil zenginliği kıraatlere de yansımış ve ifadelere değer kattıkları anlaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Tefsîrû'l-Menâr kitabındaki kıraat örnekleri incelenmiştir. Kıraat açısından zengin bulunan eser, bu açıdan önemli kaynaklardır. Tefsîrû'l-Menâr'da, kıraat açısından birçok örnek

ve kalıba yer verilmiştir. Bu nedenle konuları belli alt başlıklar altında toplanmıştır. Tefsîrû'l-Menâr'da, çok çeşitli kıraat vecihleri bulunmaktadır. Çalışma esnasında yaklaşık 750 kıraat örneğine yer verildiği tespit edilmiştir. Nahiv açısından Tefsîrû'l-Menâr'da birçok kıraat vecihlerinin olduğu anlaşılmıştır. Nahiv konusunda hazf, takdim ve tehir, müzekker, müennes, edatlar, kelimelerin irabı ve atıflara değindiği tespit edilmiştir.

Tefsîrû'l-Menâr'ı, kıraat açısından diğer tefsirlerden ayıran önemli özelliklerden birisi de tecvid kıraat vecihlerine yer vermesidir. Tefsirde, tecvid ismiyle zikredilmiştir. Bu konunun bazen de ses ve edâ'ya yönelik kıraat vecihleri olduğu görülmüştür. Tecvid, ses ve edaya yönelik kıraatlerden imale, hemzenin teshili, idgam, ihtilas; tecvid ve lehçe açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca Reşîd Rızâ; Tefsîrû'l-Menâr'da kıraatleri, irab bakımından değerlendirip kelimelerin irabına değinmiştir. Tefsîrû'l-Menâr'da, bazen kıraatlerin farklı vecihleri ifade edildikten sonra hangi kıraati tercih ettiğini ya da kendi fikrini açıklamıştır. Yine bu çalışma esnasında Reşîd Rızâ'nın kıraatleri; genelde kıraat imamları ismiyle zikrederken bazen de ekleriyle hicaz, basra ekölüyle örneklendirdiği tespit edilmiştir. Reşîd Rızânın kıraat konusunda önem verdiği konulardan birisi de kıraat örneği verdiğinde ihtilaflı kıraatler çok vecihliyse o kıraatin Arap diline uygun olmadığını ifade etmesidir.

Tefsîrû'l-Menâr'da yer alan kıraat vecihlerine bakıldığında bu kıraat vecihlerinin genelde mütevâtir kıraat rivâyetleri olduğu görülmüştür. Fakat örnekleri az da olsa şâz kıraat örneklerine yer verdiği görülmüştür. Reşîd Rızâ, şâz kıraat vecihlerine değindiği yerlerde önce sahih kıraatleri daha sonra da şâz kıraat örneklerini söylemiştir. Tefsîrû'l-Menâr'dan göze çarpan hususlardan birisi de kıraat farklılıklarıdır. Reşîd Rızâ; kıraatin açıklamasını yaparken kelimenin hareketi, kelimenin müzekker ve müennes olması, kelimenin irab uygulamalarına dikkat etmiştir. Ayrıca kıraat imamının görüşlerini açıklayıp hangisinin tercih ettiğini söylemiştir. Bazı kıraat vecihlerinde tüm görüşleri aktardıktan sonra kendi tercih ettiği kıraati ve kendi görüşünü ifade etmiştir.

Tefsîrû'l-Menâr'daki önemli konulardan birisi hemzenin kıraatiyle ilgili hususudur. Tefsîrû'l-Menâr'da çokça örneği görülen hemzenin birçok vecihi ele alınmıştır. Hemze konusu, kıraat ilminde müstakil bir konudur. Tefsîrû'l-Menâr'da, bu konuyla ilgili çok sayıda kıraat vecihi bulunmaktadır. Tefsîrû'l-Menâr'da, hemzenin kıraat vecihlerini çok âyette ele aldığı anlaşılmıştır. Hemzenin vecihlerine bakıldığında tahkik, tahfif, teshil ve lehçeden kaynaklı kıraatlere yer verilmiştir.

Kaynakça

Âsım Efendi. (1887). *el-Okyanûsu'l-basît fî tercemet-i kâmusi'l-muhit*. İstanbul.

Birişik, Abdülhamit. (1987). “*Kıraat*”, İstanbul: DİA.

ed-Dimyâtî el-Bennâ, Ş. (2007). *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate 'aşer*, Beyrut: Âlemü'l-Kutub.

- el-Cevherî, İsmail b. H. (1999). *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhahu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafur Attar, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- el-Fîrûzâbâdî, M. (1987). *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Hüseynî, Ebu'l-Bekâ. (1887). *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, Bulak: Dâru Tıbaati'l-Âmire,
- er-Râgıb el-İsfahânî, M. (1961). *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ḳur'ân*, Tahk, Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut: Dârü'l-Mârifê.
- Erselân, A. (1938). *es-Seyyid Reşid Rızâ ev ihâu erbaîne sene*, Dimeşk: Advâu's-Selef.
- es-Selmân, M. (1988). *Reşid Rızâ ve da'vetü's-Şeyḥ Muḥammed b. 'Abdilvehhâb*, Küveyt.
- ez-Zebîdî, Ebulfeyz M. (1994). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Hammâd Cevherî, İ. (2008). *eş-Sihâh*, Beyrut: Dârü'l-Mârifê.
- İbn Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*. thk. Ali b. Muhammed İmrân, Kahire: Mektebetü'l-Kuds.
- İbn Manzûr, M. (1999). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü's-Sadr.
- Kur'ân Yolu. Erişim 05 Ekim 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Cam'i li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut, ts., XIX/106.
- Mahmut Çanga, *İlavelerle Mu'cemü'l Müfrehes, Ku'anı Kerim Lügati* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 385;
- Rızâ, R. (1352). *el-Menâr ve'l-Ezher*, Mısır: Matbaatü'l Menâr.
- Rızâ, R. (1426). *el-Vahyu'l Muhammedî*, Beyrut: Daru'l kutubül ilmiyye.
- Rızâ, R. (1947). *Tefsîrü'l-Menâr*, Kahire: Dârü'l-Menâr.
- Zürkânî, M. (1988) *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.